

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 16.01.2020

Kabul Tarihi: 28.01.2020

KAZAN-TATAR TÜRKLERİNİN HALK ANLATILARINDA 'YILAN', 'EJDERHA' VE 'YUHA'*

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ - Dr. Fatma TEKİN***

Öz

Kazan-Tatar Türklerinin gelenekli anlatı türlerinde mitolojik hayvanlara sıkça rastlanmaktadır. Destan, efsane ve özellikle masallarda zengin bir yer tutan bu hayvanlar, mitolojik inanışlarla yüklenen sembolik anlamlar ve işlevleri ile dikkat çekmektedir. Bu anlatılarda ve özellikle de masallarda hayvanlar, genelde insanlar gibi düşünen ve konuşan olağanüstü güçlere sahip varlıklar olarak görülmektedir. Bunlar genellikle insan gibi tasavvur edilmekte, bu hayvanların bazen insandan da akıllı varlıklar olduğuna inanılmaktadır. İnsan hayatında özel bir yer edinen bu hayvanlar, ekseriyetle insanlara yardım eden, yol gösteren birer dost olarak kabul edilmektedir. Kazan-Tatar Türklerinin söz konusu halk anlatılarında görülen mitolojik hayvanlar arasında yılanın özel bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mitolojik dönemden günümüze kadar çeşitli anlamlar yüklenen yılan, Kazan-Tatar Türkleri tarafından, yaşadıkça güçlenen ve zaman içinde farklı şekillere dönüşebilen olağanüstü bir varlık olarak kabul edilmektedir. Yılanın dönüşüm sürecinin dört döneme ayrıldığına inanan Kazan-Tatar Türkleri, yılanın bir yaşından sekiz yaşına kadarki dönemine "Heyat", sekiz yaşından yüz yaşına kadarki dönemine "Efguy", yüz yaşından bin yaşına kadarki dönemine "Ajdaha" ve bin yaşından sonraki dönemine ise "Yuha" adlarını vermektedir. Renkleri, nitelikleri ve işlevleri bakımından çeşitli özellikler taşıyan yılan, dönüşüm sürecinin her birinde yeni işlevler yüklenmektedir. Bu makalede, Kazan-Tatar Türklerinin halk inanışlarında önemli bir yeri bulunan yılanın özellikle "ejderha"ya ve nihayet "Yuha"ya dönüşümüyle ilgili kabullerin halk anlatılarına nasıl yansıtıldığının örneklerle ortaya çıkarılması, söz konusu bu inanışların mitik özelliklerinin ve işlevlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yılan, Yuha, Mitolojik Hayvan, Kazan-Tatar Türkleri, Halk Anlatıları.

* Makalenin "Giriş" kısmı Bayram Durbilmez, diğer kısımları Bayram Durbilmez ve Fatma Tekin tarafından hazırlanmıştır. İncelemede Kazan Tatar Türklerinin gelenekli anlatıları ile ilgili kullanılan örnek metinler, "Kazan Tatarlarının Halk Anlatılarında Mitolojik Unsurlar" adlı doktora tezinden alınmıştır. ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Fatma Tekin tarafından 2019'da tamamlanan bu tez, Bayram Durbilmez'in danışmanlığında hazırlanmıştır.

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

*** Ege Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Koordinatörlüğü Türk Dili Öğretim Görevlisi.

'Snake', 'Dragon' And 'Yuha' In The Folk Narratives Of Kazan-Tatar Turks

Abstract

Mythological animals are frequently seen in the traditional narrative genres of Kazan-Tatar Turks. These animals, which appear profusely in epics, legends and especially tales, draw attention with their symbolic meanings attributed through mythological beliefs and their functions. In these narrations and especially in fables, animals are generally regarded as entities with extraordinary powers that can think and talk like humans. They are generally conceived as humans and sometimes even believed to be more intelligent creatures than humans. These animals which hold a special place in human life are principally regarded as friends who help and guide people. It is clear that snake plays a significant role among the mythological animals seen in the aforementioned narratives of Kazan-Tatar Turks. The snake, which have signified various meanings from the age of mythology up to now, is regarded, by Kazan-Tatar Turks, as an extraordinary entity that gets stronger as it lives and can transform into different shapes in time. Kazan-Tatar Turks, who believe that the process of the snake's transformation is divided into four stages, named the snake "Heyat" between the ages of one and eight, "Efgiy" between the ages of eight and one hundred, and "Ajdağa" between the ages of one hundred and one thousand and "Yuha" after the age of one thousand. For each stage of the transformation, new functions are ascribed to the snake, which has various features in terms of colors, traits and functions. In this article, the aim is to clarify with examples how the notions related to the transformation of the snake, which has an important place in Kazan-Tatar Turks folk beliefs, especially into "dragon" and then finally into "Yuha" have been reflected onto folk narratives, and to examine the mythical qualities and functions of these beliefs.

Keywords: Snake, Yuha, Mythological Animal, Kazan Tatar Turks, Folk Narratives.

Giriş

Tabiatla iç içe yaşayan insanlar, yaşadıkları coğrafyada bulunan bitki ve hayvanları gözlemleyip onların yaratılışı, çeşitli özellikleri ve işlevleri hakkında yorumlar yaparak bu yorumlarını başka insanlarla paylaşır. Mitolojik dönemden günümüze kadar ulaşan bu yorumlar, zamanla çeşitli halk inanışlarının oluşumuna da etki eder. Bu durum, tabiatla iç içe yaşayan Türkler için de geçerlidir. Söz gelimi, korkulan varlıklarla ilgili çeşitli tabular olduğu gibi, sürüngen bir hayvan olan yılanlarla ilgili bazı inanış ve uygulamalar da ortaya çıkar. Bu inanış ve uygulamalar sonucu, Türk Dünyası'nda yılanla ilgili zengin bir kültür birikimi olduğu görülür. Yapılan doktora / yüksek lisans tezleri,¹ araştırma ve incelemeler, yılanın Türk kültüründe önemli bir yeri olduğunu gösterir.²

¹ Yılanın mitoloji ve Türk folklorundaki yeri ile sanat eserlerinde kullanımı konularında Türkiye'de yapılan tezlerden birkaçını burada anmakta yarar vardır: Candan Ülkü, *Ejderhanın Motif Olarak Gelişimi ve Osmanlı Sanatında Kullanımı (1453-1600)*, İstanbul Üniversitesi SBE, DKT, İstanbul 1995; Eser Şensulay, *Türk İkonografisinde Ejderha Figürü ve Seramik Yorumları*, Hacettepe Üniversitesi SBE, YLT, Ankara 2006; Gülşah Gülegül, *Türk Folklorunda Yılan*, Gazi Üniversitesi SBE, YLT, Ankara 2012; Canan Erden, *Dünya Mitlerinde Yılan*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, YLT, Eskişehir 2016; Seda Gedik, *Anadolu Sahası Masal ve Efsanelerinde Yılan-Şahmaran*, Ege Üniversitesi SBE, DKT, İzmir 2019; Burcu Kara, *Mitoloji ve Toplumsal Cinsiyet: Şahmeran Miti*, İstanbul Üniversitesi SBE, YLT, İstanbul 2019.

² Yılan konusunda yazılan kitaplar, makaleler, bildiriler az değildir. Örnek olarak Türkiye'de yayımlanan birkaç çalışmayı burada anmakta yarar vardır: Zeki Başar, *Halk Hekimliğinde ve Tıp*

Birçok milletin tasavvurunda “sağlık, uğur, saadet, bereket, gençlik, ölümsüzlük, sonsuzluk”³ gibi çeşitli anlamları taşıyan yılan, Türk kültüründe, “koruyucu”, “sağlık”, “yenilenme”, “yeniden canlanma”, “ölümsüzlük”, “gençlik” “mutluluk”, “uğur”, “bereket” gibi anlam ve işlevler kazanır.⁴ Yılanın deri değiştirerek yenilenme özelliği, bu simgelik anlamları kazanmasına sebep olur. Olağanüstü özellikleri olduğu düşünülen yılan, insana ve Tanrı’ya boyun eğmeyen, yer altında yaşayan ve orada hüküm süren ilahî bir güç olarak da kabul edilerek kutsanır.⁵ Kutsanması, hatta bazı bölgelerde “Tanrı” olarak kabul edilmesi de yılanın deri değiştirerek yenilenme özelliğine bağlı olarak ortaya çıkar. Suyolları, bataklıklar ve ağaç köklerinde yaşayan yılanın, “suların ilahı”⁶ olduğu ve dünyayı taşıdığı düşünülür. Nitekim bir Sami mitinde, yerin göbeği ile özdeş görülen tahtın çevresi bir yılan ile sarılmaktadır.⁷ Ayrıca yer-su kültü ile ilişkilendirilen yılanın,⁸ hayat/dünya ağacının altındaki hayvanlardan biri olduğu ve bu kutsal ağacı koruduğu ifade edilir.⁹ Ay ile yılan arasında “büyüme”, “yok olsa bile yeniden ortaya çıkma” gibi ortak yönleri açısından bir benzerlik kurulur ve Ay, yılan ile simgelenir. 12 hayvanlı Türk takviminde, 12 yılın altıncısına “yılan yılı” adı verilmesi bile yılanın Türk kültüründe özel bir yeri olduğunu düşündürür. Nitekim Türk mitolojisinde yılanın “Abra”, “Akbuğa”, “Badraç”, “Büke”, “Ejder”, “Ev İyesi”, “Yılan”, “Ker Yutpa”, “Ker Arba”, “Maran”, “Şahmaran”, “Yutpa”, “Yuha” gibi adlarla anıldığı tespit edilir. Abra “devasa yeraltı yılanı”, Akbuğa “hekimlerin koruyucusu, tıp tanrısı”, Badraç “yedi başlı ejder”, “Ehren” (evren) olarak da adlandırılan Büke “kanatlı ejderha” / “yılana benzer dev bir sürüngen” olarak kabul edilir. “Kanatlı, dikenli kuyruğu olan, derisi pullu, ağzından ateş saçan” bir varlık olduğu düşünülen Ejder, “yılan biçiminde canavar” ya da “dev kertenkele” olarak tasvir edilir. Ker yutpa “yer altı ejderi”, Ker abra “yer altı yılanı” olarak düşünülür. “Belden aşağısı yılan, üstü insan” tasvir edilen Maran, “derdine derman

Tarihinde Yılan, Ankara Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Yay., Kalite Matbaası, Ankara 1978; Yaşar Çoruhlu, “Türk Sanatında Görülen Yılan Tasvirlerinin Sembolizmi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 96, İstanbul 1994, s. 38-46; Esmâ Şimşek, “Türk Halk Kültüründe Yılan ve Bu Bağlamda Yılan Kale’ye Dair Anlatımların Değerlendirilmesi”, *Ceyhan Belediyesi I. Tarih Kültür Ekonomi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Adana 2006, s. 1-3; Emine Gürsoy Naskali, *Yılan Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2014; Ümit Özgür Demirci, “Uygur Metinlerinde Yılan”, *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 3, Ankara 2014, s. 541-541; Hacer Tokyürek, “Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 26, Sayı: 1, İstanbul 2016, s. 301-310; Nezahat Ceylan, “Yağlıca Kalesi’nde Yılan Figürü ve Türklere Yılan Simgesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 39, Konya 2016, s. 409-421; Ünsal Yılmaz Yeşildal, “Bir Arketip Olarak Yılan”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 13, Ankara 2018, s. 420-431; Canan Akbaba - Medine Sivri, “Dünya Mitlerinde Yılan”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt: 24, Sayı: 96, Lefkoşa 2018, s. 53-64.

³ Fuat Yöndemli, *Hayat Ağacı, Ejder, Yılan*, Nüve Kültür Merkezi Yay., İstanbul 2006, s. 23.

⁴ Bilge Seyidoğlu, “Kültürel Bir Sembol: Yılan”, *Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara 1998, s. 88.

⁵ Galimcan Gıylmanov, *Tatar Mifları II, İkencé Kitap*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1999, s. 72.

⁶ Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi, Tanrı'nın Maskeleri*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 13.

⁷ Necati Gültepe, *Türk Mitolojisi -Yeni Araştırmalar Işığında-*, Resse Yay., İstanbul 2014, s. 421.

⁸ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yay., Ankara 2005, s. 616.

⁹ Metin Ergun, “Şaman/Kam ve Yılan”, *Yılan Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Nasgali, Kitabevi Yay., İstanbul 2014, s. 59; Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay., İstanbul 1992, s. 154.

olabilen” yaratıktır. “Maranların şahı” olduğu düşünölen “Şahmaran”ın, “akıllı ve iyi niyetli” olduğuna inanılır. İnanişaya göre, Şahramaran yeraltında yaşar ve hiç yaşlanmaz. Ölünce ruhunun kızına geçtiğı kabul edilir. Türk költür coğrafyasında “çılan”, “zılan”, “cılan”, “ılan” gibi adlar verilen yılanların erkek olanından “erbüke”, dışısından “işbüke” olarak da söz edilir. Altay Türklerine göre, “Yılan tanrıça” olarak kabul edilen Yılan ana “ak yılan”, “yılan tanrı” olduğu düşünölen Yılan ata “kara yılan” olarak nitelendirilir. “Çatal kuyruklu, dört ayaklı” olarak tasvir yeraltı yılanı Yutpa, “Yeraltı denizinde (Tengiz) yaşayan ve ejdere benzeyen devasa iki yilandan birisi”dir. Altay Türklerinin mitlerinde kırk yıl yaşayan yilandan ‘büke’, kırk yıl yaşayan bükeden ‘Yuha’ olarak söz edilir.¹⁰

Yılan, Kam/Şaman inanışlarındaki en eski simgelerinden biridir. Çünkü yılan ile Kam/Şaman arasında bir bağ bulunduğuna inanılmaktadır. “Yılan” adı verilen şeritlerin Kam/Şaman giysisinde sarkması, Kam/Şaman başlığında¹¹ ve davulunda yılan figürü¹² olması da bu bağı gösterir. “Şamanın cediti” olarak tanımlanan hayvanlardan biri olan yılanın,¹³ yer altı yolculuğunda Kam / Şamana yardım ettiği düşünölmür. “Zehirli” ve “korkunç görünüşlü” bir sürüngen olması, yilandan korkulmasına sebep olur. Bu sebeple yılan “kötülük” simgesi olarak da kabul edilir. Ayrıca “cinsel tutku”, “baştan çıkarma”, “şeytanlık”, “günah” gibi anlamları da bulunan yılan, Erlik’in de simgelerindedir. Nitekim Altay Türklerinde Erlik, kırbaç diye elinde bir yılan tutar ve bazı inanışlarda Erlik’in vücudu yılanlarla sarılıdır.¹⁴ Yılanın renginin genellikle kara olarak betimlenmesi de yine, Erlik’in renginin kara olmasından kaynaklanır.¹⁵

Türk költüründe eve bereket ve hayır getirdiğine inanılan yılanın, evin koruyucusu olduğu ve bekçilik yaptığı yönünde inanışlar vardır. Nitekim Azerbaycan Türklerinde “Ev İyesi” olduğu düşünölen yılanın, eve bereket getirdiğine inanılır. Evde görölen yılan incitilirse yılanın eve felaket getireceğı düşünölmür.¹⁶ Bu inanışaya Kırgız Türklerinde de rastlanır. Çadırın içine yılan girdiğini gören Kırgız Türkleri de “ak çaçuu” (ak serpme) adı verilen bir uygulamayla yılanın oradan uzaklaşmasını sağlar. Yılanı incitmeden yapılan bu uygulamada, yılanın üzerine süt, ayran, kıymız gibi sütlü içecekler serpilir.¹⁷ Benzer inanışaya, Anadolu’da da rastlamak mümkündür. Anadolu’da “ev meleğı” olarak nitelendirilen yılanı incitmek, korkutmak veya öldürmek; eve gelen bolluğun, bereketin azalacağı ve ev halkının hastalanıp ölmesine kadar

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Nergis Biray, “Terim Dünyamızda Yılan: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımından”, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, İstanbul 2013, s. 97-98.

¹¹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 180-184.

¹² Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yay., Ankara 2013, s. 94-96.

¹³ Ergun, “a.g.m.”, s. 54.

¹⁴ Beydili, *a.g.e.*, s. 616.

¹⁵ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yay., İstanbul 2011, s. 183.

¹⁶ Beydili, *a.g.e.*, s. 616.

¹⁷ Mayrambek Orozobaev, “Kırgız Halk İnancı ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Cilt: 1, Sayı: 15, Ankara 2012, s. 107-123.

varabilen çeşitli uğursuzlukların geleceği gibi gerekçelerle yine önerilmez.¹⁸ Yaşadığı yerin iyisi / sahibi olduğu düşünülen yılanları o yerden uzaklaştırmak veya öldürmek, Kazan-Tatar Türkleri arasında da büyük günahlardan sayılmıştır. O yeri “*sahipsiz bırakmama*” düşüncesiyle, yerde ve ağaç dallarında görülen yılanların öldürülmesi, kovulması Kazan-Tatar Türklerinin inanışlarına göre yasaktır.¹⁹ Yılanın ev koruyucusu olduğu ve eve bekçilik yaptığı yönünde inanışlar da yaygındır. Kazan-Tatar Türklerinde, özellikle ak renkli yılanın bekçi olarak, atalar tarafından gönderildiğine inanılır.²⁰ Onlar için kaygı duyan ataları tarafından gönderilen “*ev iyisi*” yılan, kendisine dokunulmadıkça ev halkına zarar vermez.²¹

Yılanın şifacılık özelliğine bağlı olarak, Türk Dünyası’nda çeşitli inanış ve uygulamalar da ortaya çıkar. Söz gelimi Kırgızistan’da “*Közü açık*” adı verilen halk hekimleri, koruyucu ruhlarının “*Ak cılan*” olduğuna inanırlar. Bu halk hekimlerinin tedavide kullandıkları “*ak dan*” (ak ilaç), yılan organından hazırlanmış bir tedavi malzemesidir.²²

Yılanın Türk kültüründeki yerini yansıtan ürünler arasında sözlü edebiyat mahsulleri önemli bir yer tutar. Türk insanının tarih boyunca edindiği deneyimleri ve inanışlarını en özlü biçimde yansıtan atasözleri incelendiğinde yılanla ilgili de çok sayıda atasözü bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda genel bir fikir vermesi bakımından yılanla ilgili söylenen atasözlerinden birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

“*Acı söz insanı dinden çıkarır / Tatlı söz yılanı inden çıkarır*”, “*El eliyle yılan tutar / Yarısını yalan tutar*”, “*Sevda geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur*”, “*Su içene yılan bile dokunmaz*”, “*Denize düşen yılan sarılır*”, “*Her deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan*”, “*Onmadık hacıyı deve üstünde yılan sokar*”, “*Yılanın başı küçükken ezilir*”, “*Yılan ne kadar eğri gitse de deliğine doğru girer*”, “*Çıl pazı aylandı, çılan pazı soyuldu*” (Yıl başı geldi (döndü), yılan başı soyuldu / kabuğundan ayrıldı), “*Düye öz boynunun eğrisini bilmän, yılanı eğri diyyemiş*” (Deve kendi boynunun eğrisini bilmez, yılanı eğri dermiş), “*İlandän ilän, çayändän çayân*” (Yılandan yılan, çıyandan çıyan çıkar), “*Yıla:nuñ ayağını görmersin / Mollanıñ çöregini görmersin*” (Yılanın ayağını görmezsin / Hocanın çöregini görmezsin), “*Jılan iyrendep jüredi, süyrendep kiredi*” (Yılan büküm büküm yürür, sürüne sürüne gider), “*Jılan jılanıñ quyrıqın baspas*” (Yılan, yılanın kuyruğuna basmaz), “*Jılan quvsa jolğa kaş, tüye quvsa, jarğa kaş*” (Yılan kovalarsa yola kaç, deve kovalarsa yamaca kaç), “*Jılanıñ quyrıqın bassañ, başı şağadı*” (Yılanın kuyruğuna bassan başıyla sokar), “*Jılanıñ bavırı mayda, bası zaharlı / Quvdıñ tili mayda, jüregi zaharlı*” (Yılanın bağı yumuşak, başı zehirli / Kurnazın dili yumuşak, yüreği zehirli).²³

¹⁸ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2 (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji)*, Cilt: 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 264-265.

¹⁹ Gıylmanov, a.g.e., s. 72.

²⁰ Fatih Urmançı, *Tatar Mifologiyesé Éntsiklopédik Süzlék II*, Megarif Neşriyatı, Kazan 2009, s. 33.

²¹ Bayat, a.g.e., s. 264-265.

²² Orozobaev, “a.g.m.”, s. 1.

²³ Yılanla ilgili atasözleri ve deyimler hakkında geniş bilgi ve örnekler için bkz. Biray, “a.g.m.”, s. 107-110.

Türkiye’de ve Türk Dünyası’nda söylenen atasözlerinden başka, Türk lehçelerinin neredeyse tamamında “*yılan gibi*”, “*yılan hikâyesi*”, “*yılanın başını küçükken ezmek*”, “*yılanın kuyruğuna basmak*”, “*yılanın sevmediği ot burnunun dibinde biter*”, “*yılankavî*”, “*yılancık*” gibi bazı söz ve deyimlerin genellikle benzer şekilde kullanıldığı görülür. “*Yılan*”²⁴ terimi üzerine bir çalışma yapan Nergis Biray, Türk Dünyası’nda “*yılan, yılanlı, yılancı*” sıfatları taşıyan dağ, dere, pınar, tepe adları / yer adları bulunduğunu da ifade eder.²⁵

Yılanla ilgili bazı inanış²⁶ ve uygulamalara çeşitli mit, efsane, masal gibi gelenekli anlatılarda da rastlanması dikkat çekicidir.²⁷ Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye’de ve Türk kültür coğrafyasında da yılanla ilgili çok sayıda anlatı bulunduğu tespit edilir. Altay Türklerinden derlenen bir mite göre, Erlik tarafından kandırıldığı için cezalandırılan bir hayvandır. Altay Türkleri arasında anlatılan başka bir anlatıya göre, Tanrı dünyayı yaratırken Şeytan da Tanrı’ya yardımcı olur. Şeytan, bu yardım karşılığında Tanrı’dan küçük bir çukur ister. Tanrı, Şeytanın bu istediğini geri çevirmez. Şeytan, yılan başta olmak üzere bütün zararlı hayvanları bu çukura doldurur.²⁸ Dağlık Altay bölgesinde anlatılan “*Yılan Dağı Efsanesi*”ne göre, büyülü yeteneklere sahip bir önder, savaşçıların evlenmesini yasaklar. Evlenebilmek için özel şartlar öne sürer. Evlenmek isteyen oğlanın, sevdiğini kucağına alarak dağın zirvesine kadar taşınması da bu şartlardan biridir. Oğlan, sevdiğini kucağında taşırken düşürürse kız yılanı dönüşürmüş. Bu şartı kimse yerine getiremediği için, o kabile yok olmanın eşiğine gelir. Bir delikanlı, sevdiğini kucağına alarak dağın zirvesine doğru koşmaya başlar. Kızın da yardımıyla zirveye ulaşırlar. Buna öfkelenen kabile önderi öfkeden dağa çarpıp büyük bir yılanı dönüşür. Dağın adı da “*Yılan Dağı*” olur.²⁹ Anadolu’da anlatılan Şahmeran efsanesi, yılanın şifa verme ve öldürme özelliklerine yer verir. Efsaneye göre, padişah amansız bir derde yakalanır. Bu derdin tek dermanı olduğunu öğrenen padişah, Şahmeran’ın etini kaynattırıp yiyerek iyileşmek ister. Şahmeran’ın etini yiyen kişi dünyanın bütün surlarına hâkim olacaktır. Bunu öğrenen hileci vezir, Şahmeran’ın etini kendisi yemeyi planlar. “*Bilgelik*” özelliği bulunan Şahmeran’ın şifalı kısmı başıdır. Bunun yerine yılanın zehirli kısmı olan kuyruğunu yiyen hileci vezir ölür. Eti yiyemediği için padişah da yaşamaz. Şahmeran’ın başını ısırın Tahmasb ise dünyanın bütün surlarını keşfeden Lokman Hekim olur.³⁰ Kırgız Türklerinin bazı masallarında yılan zeki, dü-

²⁴ Türkçedeki yılan adları konusunda geniş bilgi için bkz. Biray, “a.g.m.”, s. 98-107.

²⁵ Biray, “a.g.m.”, s. 96.

²⁶ Yılanla ilgili oluşan tabu sebebiyle “*yılan*” sözü yerine zamanla başka kelimeler kullanıldığı da tespit edilmektedir. Bu konuda bilgi ve örnekler için bkz. Nergis Biray, “Söz Varlığımızda Yılan”, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, İstanbul 2014, s. 28.

²⁷ Birkaç örnek için bkz. Vasfi Mahir Kocatürk, *Dokuzbaşlı Ejderha*, Tan Matbaası, İstanbul 1953; Ignacz Künos, *Yedi Başlı Ejderha ve Başka Masallar*, İnkilâp ve Aka Kitabevi, İstanbul 1970.

²⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, TTK Basımevi, Ankara 2014, s. 531.

²⁹ Biray, “a.g.m.”, s. 27.

³⁰ Şahmeran efsanesi hakkında bilgi için bkz. Şakire Balıkcı, “Şahmeran Efsanesi ve Yılan Tılsımlarının Psikanalitik Açından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:

rüst, duyarlı, becerikli ve kutsal bir varlık olarak betimlenir.³¹ Yeni bulunan ve “Dede Korkut’un 13. boyu” olarak kabul edilen “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” adlı anlatıda da yedi başlı ejderha önemli bir yer tutar.³²

Kazan-Tatar Türklerinin düşünce dünyasında yılan, kutsanan bir varlıktır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan “yılan kültü” ise; “kutsama”, “gücüne saygı duyma” ve “tapınma” şeklinde karşımıza çıkar.³³ Kazan-Tatar Türklerinin mitleri, halk inanışları ve gelenekli anlatıları incelendiğinde de yılan kültürünün izleri belirgin olarak görülür. Kazan-Tatar Türklerinin mitlerinde yılan o kadar kutsanmaktadır ki, Tataristan’ın başkenti Kazan’ın arması bile kanatlı yilandır.³⁴

Kazan-Tatar Türklerinin mitolojisinde yılan, yaşadığı süre boyunca değişik varlıklara dönüşebilen bir hayvandır. Bu dönüşüm süreci; 1. “Heyat”, 2. “Efgy”, 3. “Ajdah” ve 4. “Yuha” olmak üzere dört döneme ayrılır. Buna göre; bir yaşından sekiz yaşına kadarki dönemi “Heyat”, sekiz yaşından yüz yaşına kadarki dönemi “Efgy”, yüz yaşından bin yaşına kadarki dönemi “Ajdah” ve bin yaşından sonraki dönemi ise “Yuha” olarak adlandırılır.³⁵ Kazan-Tatar Türklerinin halk anlatılarında, yılanın söz konusu bu dört görünümünden “Heyat” ve “Efgy”ye rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışmada, sadece “yılan”, “ejderha” ve “Yuha”nın mitik özellikleri ve işlevleri üzerinde durulmuştur.

1. Yılan

Gelenekli anlatılarında yer alan mitolojik hayvanlar, olağanüstü özellikleri bulunan ve genellikle kahramanlara yardım eden, yol gösteren bir varlık olarak kabul edilir. Kazan-Tatar Türklerinin gelenekli anlatılarında, kahramanlara yardımcı olan yılan motifine rastlanır. Söz gelimi; “Yirtöşlék (Yirtöşlik)” destanında yılanlar, kahramana yardım eder. Destanda yılanlar, yılan padişahıyla birlikte yer altına inen kahramana yol vermek için birbirlerinin üzerine çıkarlar ve böylece onlara yol açarak yardımcı olurlar.³⁶ Benzer şekilde “Karlıgaçnuñ Koyırgı Nige Ayırılğan? (Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayırılmış?)”³⁷ efsanesinde ve “Avçı Bélen Asrav Kız (Avçı İle Hizmetçi Kız)”³⁸ masalında da yılan, “yardımcı” özelliğiyle görülür. “Karlıgaçnuñ Koyırgı Nige Ayırılğan? (Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayırılmış?)” efsanesinde yılan, Nuh’un gemisindeki deliğe yuvarlanıp yatar ve sızıntıyı durdurarak geminin batmamasını sağlar.³⁹ “Avçı

1, İstanbul 2018, s. 53-64; Şahmeran hakkında şu çalışmada da önemli bilgi ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Ömer Yılar, *Yemliha’dan Camasbname’ye Lokman Hekim’den Günümüze Şahmeran (Metinler Arası Çözümlemeler)*, Pegem Akademi, Ankara 2016.

³¹ Orozobaev, “a.g.m.”, s. 1.

³² Metin Ekici, *Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2019.

³³ Urmançı, *a.g.e.*, s. 33-36.

³⁴ Türklerde yılan simgesinin kullanıldığı yerler hakkında bilgi için bkz. Biray, “a.g.m.”, s. 98.

³⁵ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 93.

³⁶ Flora Ehmetova - Fatih Urmançı, *Tatar Eposı Dastannar*, Rannur Neşriyatı, Kazan 2004, s. 571.

³⁷ Selim Gıylecitdinov, *Tatar Halık Rivayetleré Hem Légendaları*, Rannur Kitap Neşriyatı, Kazan 2000, s. 246-247.

³⁸ Halide Gatina - Hemit Yarmi, *Tatar Halık İcatı, Ekiyetler (İkençe Kitap)*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1978, s. 347-353.

³⁹ Gıylecitdinov, *a.g.e.*, s. 246.

Bélen Asrav Kız (Avcı İle Hizmetçi Kız)” masalında ise yılan, avcıya verdiği hediyeye ile onun zor sınavları atlmasına yardımcı olur.⁴⁰

Yılanın mitolojik hayat / dünya ağacını koruduğu inancı, zamanla “su iyesi” ve “ev iyesi” olarak kabul edilmesine yol açar. Evin koruyucusu ve bekçisi⁴¹ olduğu yönündeki inanış, bazı gelenekli anlatılara farklı biçimlerde yansımaktadır. Söz gelimi; “Nursulu (Nurgüzel)”⁴² ve “Utz Ul (Otuz Oğul)”⁴³ masallarında yılan, “bekçilik” göreviyle karşımıza çıkar. “Utz Ul (Otuz Oğul)” masalında üç başlı yılan, devin canının bulunduğu yumurtanın koruyucusu olarak bekçilik yapmaktadır.⁴⁴ Benzer şekilde “Nursulu (Nurgüzel)” masalında da devin yaşadığı yer, yılanlar ve ejderhalar tarafından korunmaktadır.⁴⁵

Kazan-Tatar Türklerinin gelenekli anlatılarında bazen yılanla kızın evlenmesi motifine rastlanır. Söz gelimi; “Kekkük Bélen Sandugaç, Annan Tagın Karlıgaç Kayan Bulgannar? (Guguk, Bülbül ve Kırlangıç Nasıl Meydana Gelmiş?)” efsanesinde göle yıkanmak için giren Mahişeker, çıktığında kıyafetlerinin üzerinde bir yılanın durduğunu görür. Yılan, Mahişeker’e gelecekte kendisiyle yaşamaya söz vermesi şartıyla kıyafetlerini verir. Daha sonra bir yılan sürüsü gelir ve kızı alıp gider. Yılanla kız evlenir ve bunların iki çocuğu olur.⁴⁶ Masallarda ise kızla evlenmek isteyen yılan genellikle yakışıklı bir erkeğe dönüşür. Söz gelimi; “Zöhre” masalında yılan, bir nehirde yıkanırken gördüğü Zöhre’ye, on sekiz yaşına geldiğinde gelip kendisini alacağını söyler. Söylediği gibi de yapar. Zöhre, on sekizine girdiğinde gelip onu kendi şehrine götürür. Bir süre sonra ise Zöhre, yakışıklı bir erkeğe dönen yılanla âşık olur ve onunla evlenir.⁴⁷ “Öç Bülek (Üç Hediye)” masalında bir adam, kızının isteği üzerine insan başı büyüklüğündeki bir elmayı yılanların bahçesinden çalar. Bunun üzerine yılan, aldığı elma karşılığında kızını evlenmek için ister. Masalın sonunda güzel bir erkeğe dönüşen yılan, kızla evlenir.⁴⁸

Bu anlatılarda görülen “yılanın insana dönüşmesi” ve “kızın güzel bir erkeğe dönüşen yılanla âşık olup evlenmesi” motifleri mitolojik inanışlara dayanır. Kazan-Tatar Türklerinin mitolojisinde ve masallarında bir genç kızın yılan ile evlenmesine ya da erkeğe dönüşen yılanın bir kızla evlenmesine sık rastlandığını belirten Urmançı, insanların yılan ile aile kurmasının yüzyıllardır olağan karşılandığını ve hatta olumlu bile görüldüğünü; ancak bu durumun son zamanlarda değişiklik gösterdiğini söyler.⁴⁹ Bunun sebebini ise, yılanın eskiden

⁴⁰ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 347-353.

⁴¹ Beydili, *a.g.e.*, s. 616; Kaplan - Alpsoy, *a.g.e.*, s. 218.

⁴² Halide Gatina - Hemit Yarmi, *Tatar Halık Ekiyetleré*, Rannur Neşriyatı, Kazan 1999, s. 315-320.

⁴³ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, 1978, s. 365-372.

⁴⁴ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 370-372.

⁴⁵ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 315-319.

⁴⁶ Gülhan Atnur, *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002, s. 861-864.

⁴⁷ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 85-89.

⁴⁸ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 89-92.

⁴⁹ Urmançı, *a.g.e.*, 2009, s. 34-35.

kutsanan bir varlıkken zamanla diğer mitolojilerin etkisiyle olumsuz sıfatlar kazanmasına bağlar.⁵⁰ Yılan ile evliliğin yadırganmadığı “Yirtöşlek (Yirtöşlik)” destanında ise yılanların padişahu olan ak yılan, Yirtöşlik’i kendi kızıyla evlendirir.⁵¹ Yirtöşlik’in yer altında yaşayan bir yılanla evlenmesi, “bu dünya” (yeryüzü) ile “öteki dünya” (yeraltı) arasında bir bağ kurduğunu gösterir.

Yılan, çeşitli kaynaklarda sinsî, kurnaz, kindar, öldürücü, kötü niyetli olarak tasvir edilir.⁵² Kazan-Tatar Türklerinin masallarında iyi yılanların yanında kötü yılanlara da rastlanmaktadır. Nitekim “Dus Kiyékler (Dost Hayvanlar)”⁵³, “Nursulu (Nurgüzel)”⁵⁴, “Utız Ul (Otuz Oğul)”⁵⁵ ve “Altın Başlı Kömêş Béleklé (Altın Başlı Gümüş Bilekli)”⁵⁶ masallarında yılan, insanın en korkutucu düşmanlarından biridir. “Dus Kiyékler (Dost Hayvanlar)” masalında kahraman, yılanla iyilik yapmasına rağmen yılan, onu bırakmayarak kötülük yapmaya çalışır.⁵⁷ “Utız Ul (Otuz Oğul)” masalında devin canını bulmak için yola çıkan kahraman, üç başlı yılan ile mücadele eder.⁵⁸ “Altın Başlı Kömêş Béleklé (Altın Başlı Gümüş Bilekli)” masalında da üç başlı yılan, her yıl bir kızı yer. Sıra padişahın kızına geldiğinde kahraman, üç başlı yılanın başlarını keser ve kızı kurtarır.⁵⁹

Kötü yılanlara, yeni Kazan şehrinin kuruluşu ile ilgili efsanelerde de rastlanmaktadır. Nitekim “Sihêrçé Kız (Büyücü Kız)” ve “Yaña Kazan (Yeni Kazan)”⁶⁰ efsanelerinde, yeni Kazan şehrinin kurulacağı yer yılanlarla doludur ve burası yılanlardan temizlenmeye çalışılır. Ancak bunu başarmak o kadar da kolay değildir. Söz gelimi, “Yaña Kazan (Yeni Kazan)” efsanesinde Kazan’ın kurulacağı yeni yer, yılanlardan temizlenmesi için samanlarla doldurulup yakılır. Buna rağmen yangından kurtulan bir yılan, insanları kovalayarak onlara saldırır.⁶¹ Benzer şekilde “Sihêrçé Kız (Büyücü Kız)” efsanesinde de, yılanlar samanlarla yakılmaya çalışılır. Yangından kaçan on iki başlı uçan yılan gökyüzüne doğru yükselir; ancak ateşin aleviyle yanar ve zarar veremez.⁶²

Mitolojik inanışlar sonucu şekillenen renk simgeciliği,⁶³ yılanların renkleriyle ilgili yüklenen işlevlerde de ortaya çıkar. Ak renk, nitelediği varlığa olumlu, kara ise genellikle olumsuz anlam yükler. Nitekim Kazan Tatarları kapı eşiğinde görülen kara yılanın mutsuzluk / uğursuzluk, ak yılanın ise

⁵⁰ Urmançı, a.g.e., 2009, s. 34-35.

⁵¹ Ehmetova - Urmançı, a.g.e., s. 564-587.

⁵² Mayrambek, “a.g.m.”, s. 1.

⁵³ Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 42-43.

⁵⁴ Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 315-320.

⁵⁵ Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 365-372.

⁵⁶ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 191-197.

⁵⁷ Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 42.

⁵⁸ Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 365-372.

⁵⁹ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 191-193.

⁶⁰ Gıylecitdinov, a.g.e., s. 46-47.

⁶¹ Gıylecitdinov, a.g.e., s. 47.

⁶² Gıylecitdinov, a.g.e., s. 46-47.

⁶³ Bayram Durbilmez, *Türk Dünyası Kültürü 1, 2*. Baskı, Ötügen Neşriyat Yay., İstanbul 2018.

iyilik getireceğine inanır.⁶⁴ Bu inanış, mitolojik kabullere ve renk simgeciliğine dayanır.⁶⁵ Ak yılan gören kişinin bahtlı olacağı yönündeki inanış da yine aynı mitolojik kabullerin bir yansımasıdır.⁶⁶ Kazan-Tatar Türklerinin gelenekli anlatılarında yılanlar genellikle “ak” ve “kara” olarak yer alır. Ak yılanın olumlu, kara yılanın ise olumsuz özellikler taşıması düalist inanç sistemine dayanır. Mitolojik dönemde oluşan bu inanç sistemine göre, ak ve karanın nitelendirildiği varlıklar birbiriyle mücadele eder. Kazan Tatarları arasında anlatılan “*Sér Totmas (Sır Tutmaz)*”⁶⁷ ve “*Yarlı Yégét Bélen Patşa Kızı (Fakir Yiğit İle Padişah Kızı)*”⁶⁸ masallarında, ak ve kara yılanların mücadele halinde olması da düalist yaklaşımın bir yansıması olmalıdır.

Kazan-Tatar Türklerinin gelenekli anlatılarında yılanların padişahı olarak büyük bir güce sahip olan ak yılan; masal kahramanına veya diğer insanlara yardım eden, onlara hediye veren, aynı zamanda onları ölümden kurtaran bir varlıktır. Söz gelimi; “*Ak Yılan*” masalında ak yılan, kahramana padişahın rüyasını yorma konusunda yardımcı olur. Böylece kahramanı ölümden kurtarır.⁶⁹ “*Yılan Patşası Şahmara (Yılan Padişahı Şahmaran)*” masalında da kahramanı, yer altında bulunan yılanların yemesinden onların padişahı olan ak yılan kurtarır ve kahraman, ak yılanın kuyruğuna yapışarak yer altından yeryüzüne çıkar.⁷⁰ “*Yarlı Yégét Bélen Patşa Kızı (Fakir Yiğit ile Padişah Kızı)*” masalında ise ak yılan, padişahın kızıyla evlenmek isteyen kahramana sınavları kazanması için hediyeler verir. Bu sayede kahraman, büyük bir güce sahip olur ve sınavları kazanır.⁷¹

Ak yılan sembolünün kaynağını “*totemistik inanışlar*”a bağlayan araştırmacılara göre, totem bir hayvan olan yılan, kutsal bir varlık olduğundan bu varlığın kendisi veya herhangi bir uzvu şifalıdır.⁷² Yılanın “*koruyucu*” olduğuna inanılması ile “*sağlık*” getireceği inanışı ve zamanla sağlığı simgelemesi birbiriyle ilişkilidir. Yılanla yüklenen “*yenilenme*”, “*yeniden canlanma*”, “*ölüm-süzlük*”, “*gençlik*” gibi anlamlar da “*sağlık*” anlamıyla ilişkili olmalıdır.⁷³ Yılanın şifa verdiği inanışı Kazan-Tatar Türklerinde de mevcuttur. Nitekim Fatih Urmançı⁷⁴ de, “*ak yılan*” hakkındaki bir çalışmasında, Kazan-Tatar Türkle-

⁶⁴ Kara teke veya koyun bir çocuğa saldırdığında ya da kara bir köpek, bir çocuğu kovaladığında/ısırdığında mutlaka o çocuğa zarar geleceğine inanılması da mitolojik kökenli renk simgeciliği ile ilişkilidir. Kazan Tatarlarında yeraltı dünyasının temsilcisi olarak görülen kara renkli bu hayvanların, çocuklara ölümcül hastalıklar bulaştıracağı düşünülmektedir. Bkz. Çulpan Z. Çetin, *Tatar Türklerinin Gelenekleri ve Görenekleri*, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009, s. 80.

⁶⁵ Urmançı, *a.g.e.*, 2009, s. 33-34.

⁶⁶ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 75.

⁶⁷ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 81-83.

⁶⁸ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 372.

⁶⁹ Lenar Camalitdin, *Tatar Halık Ekiyetleri: Tılsımlı Ekiyetler*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1994, s. 169.

⁷⁰ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 76-77.

⁷¹ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 371-382.

⁷² Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 75.

⁷³ Yöndemli, *a.g.e.*, s. 23; Seyidoğlu, “a.g.m.”, s. 88.

⁷⁴ Fatih Urmançı, “Ak Yılan Hem Yılanlar”, *Folklor Têlé-Şigriyet Têlé*, Fikrî Neşriyatı, Kazan 2001, s. 88-108; Fatih Urmançı, *Tatar Destanları I*, Türkiye Türkçesine akt. Vedat Kartalcık - Caner Kerimoğlu, TDK Yay., Ankara 2007, s. 389.

rinde, yılanın şifa veren bir hayvan olduğu inanışını örneklerle açıklar. Şifa veren yılan motifine, “*Yılan Patşası Şahmara (Yılan Padişahu Şahmaran)*” ve “*Sér Totmas (Sır Tutmaz)*” masallarında da rastlanılır. “*Yılan Patşası Şahmara (Yılan Padişahu Şahmaran)*” masalında yılanın etinin yenmesi, birçok hastalığa şifa olmasının yanında yiyen kişinin hayvan dillerini anlamasını sağlaması gibi olağanüstü bir etkisi de vardır. Kahraman, ak yılanın etini yer ve böylece hayvan dilini anlamaya başlar. Hasta olan padişah da, yılanın etini yiyince iyileşir, hatta eskisinden daha sağlıklı olur.⁷⁵ Benzer durum “*Sér Totmas (Sır Tutmaz)*” masalında da görülür. Ak ve kara yılanların mücadele ettiği masalda kahraman, ak yılanı kurtarmaya çalışır. Bunun üzerine yılan, kahramanın ağzına tükürür ve kahraman birden bire dünyadaki tüm hayvanların dilini anlar.⁷⁶ Görüldüğü üzere, yılanın eti kadar tükürüğü de insanların tılsımlı güçlere sahip olmasını sağlamaktadır.

“*Ügi Kız (Üvey Kız)*” masalında kara sandıktan çıkan kara yılan, açgözlü kızın ölümüne sebep olur.⁷⁷ “*Utız Ul (Otuz Oğul)*” masalında kara yılan, devin canının bulunduğu yerin koruyucusudur.⁷⁸ “*Çora Batır*” destanında ise Çora'nın gece uyurken yatağına kara bir yılan gelir ve Çora, bu yılanın dilini koparır.⁷⁹

2. Ejderha (Ajdaha)

Ejderha (Ajdaha) genellikle “*boynuzlu, aslan veya kuş ayaklı, kanatlı melez bir hayvan*” şeklinde tasvir edilir.⁸⁰ Ayrıca vücudu balık pulları ile örtülü, ayakları timsah ayağına benzeyen ve kuyruklu, kanatlı, boynuzlu olarak da tasvir edilen bu varlıkların; bir inanca göre yılanın dönüşüme uğramış şekli oldukları, diğer bir inanca göre de yılanla vahşi mandanın veya ceylanın çiftleşmesinden ortaya çıktıkları anlatılır.⁸¹ Ejderhaların genellikle çok başlı (genellikle üç, beş, yedi başlı) olması, gözlerinden ateş saçması ve yüzlerinin insana benzemesi dikkat çeker.⁸²

Kazan-Tatar Türklerinde ejderha, yılanın dönüşüme uğramış şekli olarak tasavvur edilir.⁸³ Bununla ilgili bir mite göre; yılan yüz yaşına kadar yaşar-

⁷⁵ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 80.

⁷⁶ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 82.

⁷⁷ Camalitdin, *a.g.e.*, s. 169.

⁷⁸ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 370.

⁷⁹ Fatih Urmançı, *Tatar Destanları I*, Türkiye Türkçesine akt. Vedat Kartalcık - Caner Kerimoğlu, TDK Yay., Ankara 2007, s. 389.

⁸⁰ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 1 (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, Cilt: 1, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2011, s. 69.

⁸¹ Bayat, *a.g.e.*, 2012, s. 256.

⁸² Uraz, *a.g.e.*, s. 161.

⁸³ Ejderhanın, Türk mitolojisine nereden geldiği ile ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birinde Roux, Türklerin ejderha figürlerini Çinlilerden ödünç aldığı söylerken buna delil olarak da ejderhaya takılan “*luu*” adını örnek gösterir (2012:67). Ögel de Hunların, başkentlerine “*ejderha şehri*” anlamına gelen “*Lung-ch'öng*” adını verdiklerini söyleyerek aynı görüşe katılır (2010:566). Mackenzie ise, eski Mısır'da da ejderhaya benzer varlıklara rastlandığını belirterek, ejderhanın sadece Çinlilere özgü bir varlık olmadığını örneklerle açıklar (1996:49-64). Bir başka görüş de, ejderhanın Türk mitolojisine İranlılardan geldiği yönündedir. Bu görüşe dayanak olarak da, ejder veya ejderha kelimelerinin Farsça “*azi-Dsāka*” kelimesinden türemiş olması gösterilir (Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi (Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin*

sa ejderhaya; ejderha da bin yaşına kadar yaşarsa Yuha adlı kötü bir varlığa dönüşür ve genellikle güzel bir kız kılığında insanlarla birlikte yaşamaya başlar.⁸⁴ Anlatılarda genelde çok başlı olan ejderha; sulak alanlarda yaşar, ağzından ateş çıkarır, insan yer ya da kaçar. Ayrıca kahramanların sıklıkla mücadele ettiği kötü ve genelde yılan şeklinde olan şeytani bir varlıktır. Ejderhanın yılan şeklinde görüldüğü anlatılara; “*Mişek Alp (Mişek Alp)*”⁸⁵ ve “*Yirtöşlek (Yirtöşlik)*”⁸⁶ destanları; “*Tılsımlı Şem (Tılsımlı Mum)*”⁸⁷, “*Sérlé Baldak (Sırlı Yüzük)*”⁸⁸ ve “*Avcı (Avcı)*”⁸⁹ masalları; “*Barac Nesélé (Barak Nesli)*”⁹⁰, “*Umartaçı Kızı (Arıcının Kızı)*”⁹¹ ve “*Yaña Kazan Kalasınının Koruluvı (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)*”⁹² efsaneleri örnek verilebilir.

Ejderha, evrenin en eski zoomorfik algılanış biçimi olduğu kadar “*gökyüzü, burç, Dünya Ağacı, iyilik, bereket, karanlık, kaos*” gibi kavramları da simgeler.⁹³ Türk mitolojisinin dünya ile ilgili tasavvurunda ejderha, evrenle olduğu kadar sular âlemiyle de ilişkilidir.⁹⁴ Ejderha ile ilgili evren tasavvurunda ejderhanın gözleri deryalar, sırtı ise dağlar olarak anlatılır. Ayrıca yer sarsıntısının ejderhanın huysuzluğundan, yağmurun çok yağmasının ejderhanın ağlamasından kaynaklanması gibi tabiat olayları da ejderhanın hareketlerine bağlanmıştır. Nitekim Tatar Türklerinde gök gürlediğinde, şimşek çaktığında ya da yağmur yağdığında “*Ejderha huysuzlandı.*” denmesi de bunu göstermektedir.⁹⁵ Kaosun simgesi olan su ve evrenin simgesi olan ejderha arasındaki ilişki, başlangıcın simgesi olan iki varlığın bütünleşmesi olarak yorumlanır.⁹⁶ Ejderha, gök ile yer-su dünyalarını birleştirmesinin yanında, bunlar arasında uyumu da sağlar. Nitekim Tatar ve Başkurt Türklerinde kullanılan ve genellikle güçlü bir fırtınadan sonra gölün/nehirin suyunun yukarıya yükselmesini ifade eden “*Ajdaha küterélüv (Ejderha yükseldi)*” sözü de buna işaret eder.⁹⁷ Ayrıca ejderha, su kaynaklarının koruyucusu olup halkın su ihtiyacı da onun yönetimindedir.⁹⁸ Bu sebeple Kazan-Tatar Türklerinin efsane ve masallarında, suyun bulunduğu yerlerde yaşayan ejderhanın oradan gelip geçenleri yaka-

Mitolojisi), Çev. Recep Özbay, Bilge-Su Yay., Ankara 2012, s. 66). Buna benzer görüşlere başka kaynaklarda da rastlanmaktadır. Bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 125; Gıylmanov, *a.g.e.*, 1999, s. 84.

⁸⁴ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 87-88.

⁸⁵ Ehmetova - Urmançı, *a.g.e.*, s. 523-529.

⁸⁶ Ehmetova - Urmançı, *a.g.e.*, s. 564-587.

⁸⁷ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 301-307.

⁸⁸ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 287-297.

⁸⁹ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 55-60.

⁹⁰ Gıylecitdinov, *a.g.e.*, s. 30-33.

⁹¹ Gıylecitdinov, *a.g.e.*, s. 49-50.

⁹² Gıylecitdinov, *a.g.e.*, s. 50-52.

⁹³ Bayat, *a.g.e.*, 2011, s. 69.

⁹⁴ Beydili, *a.g.e.*, s. 194.

⁹⁵ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 86.

⁹⁶ Bayat, *a.g.e.*, 2012, s. 255.

⁹⁷ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 84.

⁹⁸ Boratav, *a.g.e.*, s. 66.

lamaya çalıştığına sıkça rastlanılır. Bu durumun görüldüğü anlatılara; “Yözmi”⁹⁹, “Çéçék Külmek (Çiçek Gömlek)”¹⁰⁰, “Öç Ul (Üç Oğul)”¹⁰¹ ve “Kırk Ullu Késé (Kırk Oğullu Adam)”¹⁰² masalları örnek verilebilir. Bu masallardan “Çéçék Külmek (Çiçek Gömlek)” masalında, su kenarında yaşayan yedi başlı ejderha, kimseye su vermez.¹⁰³ Çünkü su, ejderhanın yönetimindedir. Masallarda ve efsanelerde su iyesi olma özelliği taşıyan ejderha, masallarda suyu vermekle kutsallığını kaybetmiş ve olumsuz bir özellik kazanmıştır. Bu yönüyle de yaşamı olumsuz etkileyen ejderhanın, eski medeniyetlerdeki Güneş’i yutan ejderle işlevsel açıdan aynı olduğu düşünülmüştür.¹⁰⁴ Güneş’in yükselişini anlatan “Gayne Iruvı (Gayne’nin Yeri)” efsanesinde Güneş’in, bir ejderhanın elinden kurtarılması¹⁰⁵ ise, bu bakışın Kazan-Tatar Türklerinin mitolojisinde de görüldüğünü göstermektedir.

Ejderhalar genellikle çok başlı olarak tasavvur edilir.¹⁰⁶ Kazan-Tatar Türklerinin gelenekli anlatılarında da, kahramanların sürekli mücadele ettiği ejderhalar genelde çok başlıdır. Söz gelimi; “İké Tugan (İki Kardeş)”¹⁰⁷ masalında ve “Kadış Mergen”¹⁰⁸ destanında ejderha yedi başlıdır. “Sérlé Baldak (Sırlı Yüzük)” masalında ise yedi, dokuz ve on iki başlı ejderhalar vardır.¹⁰⁹ “Avçı (Avcı)” masalında kahraman; başları altı, dokuz ve on iki olan üç ayrı ejderha ile savaşıır.¹¹⁰ “Yaña Kazan Kalasınñ Korıluvı (Yeni Kazan Şehrinin Kurulması)” efsanesinde ise ejderha iki başlıdır.¹¹¹ Anlatılarda geçen ejderhaların iki, üç, altı, yedi, dokuz ve on iki başlı oluşları da tesadüfi değildir. Bunların sayı simgeliği açısından taşıdıkları anlamlar da genellikle Türk mitolojisine dayanır.¹¹²

Masal kahramanı, ejderha ile girdiği mücadelenin sonunda genellikle ejderhanın başlarını keserek onu öldürür. Bazen de ejderha, kahramanı tam yutaçağı sırada kahraman, onu kılıçla ortadan ikiye böler. Nitekim “Çéçék Külmek (Çiçek Gömlek)”¹¹³ ve “Kırk Ullu Késé (Kırk Oğullu Adam)”¹¹⁴ masallarında böyle bir durum söz konusudur. Ancak, kahraman bir kılıç hamlesiyle başını keserek öldürdüğü ejderhaya ikinci defa vurursa, ejderha dirilecektir. Bu nedenle “Kırk Ullu Késé (Kırk Oğullu Adam)” masalında ejderha, kendisini öldüren kahramana

⁹⁹ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 42-45.

¹⁰⁰ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 402-410.

¹⁰¹ Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 299-302.

¹⁰² Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 373-376.

¹⁰³ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 405.

¹⁰⁴ Bayat, a.g.e., 2012, s. 257.

¹⁰⁵ Galimcan Gıylmanov, *Tatar Mifları I, Béréncé Kitap*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996, s. 56.

¹⁰⁶ Uraz, a.g.e., s. 161.

¹⁰⁷ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 81.

¹⁰⁸ Ehmetyova - Urmançı, a.g.e., s. 559.

¹⁰⁹ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 287-297.

¹¹⁰ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 55-60.

¹¹¹ Gıylecitdinov, a.g.e., s. 51.

¹¹² Durbilmez, *Gelenekli Türk Anlatıları I*, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2017, s. 201-254; Bayram Durbilmez, *Türk Dünyası Kültürü 2*, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2019, s. 64-79.

¹¹³ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 402-410.

¹¹⁴ Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 373-377.

“Delikanlı, tekrar boynuma vur, böyle bırakma.” der. Kahraman da, “Delikanlı adamın sözü de, işi de bir olur, bir işi ikinci kere yapmaz.” diyerek gider.¹¹⁵

Ejderha, anlatılarda, başının kesilmesine rağmen bazen ölmez. Hatta kesilen başları yeniden çıkıp, eskisinden daha güçlü hâle gelebilir. Ejderha ile ilgili diğer bir ilginç taraf da; dişlerinin ölmemesidir. Çünkü ejderhanın kendisi ölse bile azalarının ölmeyeceğine inanılır.¹¹⁶ “Yılanın kendisi ölse de, kuyruğu ölmez) atasözü de bu inaniş yansıtır. Urmançı’ye göre bu atasözü; ejderha, dev ve yılan ölse bile azalarının ölmediğine dair mitolojik bakışı gösterir.¹¹⁷ Bu mitolojik inanişın izlerine “Avçı (Avcı)” masalında da rastlamak mümkündür. Bu masalda, avcının ablası, kimsenin görmediği bir anda öldürülen ejderhanın iki dişini alır ve “Ejderhanın kendisi ölse de dişini ölmüyormuş.” diye saklar.¹¹⁸ Halk arasında “ejderhanın canı dişinde” denmesinin sebebi de budur. Buradan, ejderhanın canının beklenmeyen bir yerde saklı olduğu anlaşılır. Masallarda öldürmesi çok da kolay olmayan ejderhanın canının nerede olduğunu bulan kahraman, onu ancak bu şekilde yenmiş olur. Ayrıca Kazan-Tatar Türklerinde ejderhanın canının kuyruk ucunda olduğu ile ilgili bir inaniş da bulunmaktadır.¹¹⁹

Masallarda, ejderhanın farklı uzuvlarının koparıldığı örneklere de rastlanılır. Söz gelimi; “Öç Ul (Üç Oğul)” masalında ejderha ile mücadele eden kahraman, hatıra olması için ejderhanın kuyruğunu keser ve kesesine koyar.¹²⁰ “Sérlé Baldak (Sırlı Yüzük)” masalında ise kahraman, on iki başlı ejderhanın dilini keser.¹²¹ Kahramanın ejderha ile mücadelesindeki zorluk, sadece ejderhanın kesilen başlarının çoğalmasından veya ejderhanın kolay kolay ölmemesinden kaynaklanmaz. Çünkü “Yirtöşlik” destanında olduğu gibi bazen ejderhanın ağzından ateş de çıkabilmektedir.¹²²

Türk mitolojisinde ejderha, insan eti yiyen ve genç kızları kaçıran bir varlıktır.¹²³ Kazan-Tatar Türklerinin gelenekli anlatılarında da bunun örneklerine rastlanılır: “Patşa Malayı, Anın Apası, Yulbarıs Hem Başkalar (Padişahın Oğlu, Onun Ablası, Kaplan ve Diğerleri)”¹²⁴ masalında ejderha, bir kızı kaçıır. Bunun yanında bazı masallarda halkın, şehre / ülkeye saldıran ejderhadan kurtulmak için ülkenin en güzel kızını kurban olarak verdiği de görülür. Ejderhaya güzel kızların kurban verilmesinin sebebi; yetiştirilen ürünün bolluğu, bereketi ve ülkenin emniyeti içindir. Kazan-Tatar Türklerinde bu inanişın yansımaları, güzel kızlar için söylenen “Ajdaha yılan üzegé kébék (Ejderha yılanının başı gibi)” sözünde de görmek mümkündür. Ayrıca ejderha kendisi için en güzel

¹¹⁵ Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 377.

¹¹⁶ Gıylmanov, a.g.e., s. 89-90.

¹¹⁷ Fatih Urmançı, *Tatar Halk İcatı*, Megarif Neşriyatı, Kazan 2002, s. 48.

¹¹⁸ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 59.

¹¹⁹ Gıylmanov, a.g.e., s. 89-90.

¹²⁰ Yarmi - Gatina, a.g.e., s. 299.

¹²¹ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 292.

¹²² Ehmetova - Urmançı, a.g.e., s. 569.

¹²³ Uraz, a.g.e., s. 162.

¹²⁴ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 174-190.

kızı istediğinden, ejderhanın midesinde güzel bir kızın olduğu düşünülür.¹²⁵ Ejderhaya kurban verilen kız ise genellikle padişahın kızıdır. Bu durumun görüldüğü anlatılara; *"İké Tugan (İki Kardeş)"*, *"Yözmi"*, *"Çéçék Külmek (Çiçek Gömlek)"*¹²⁶ ve *"Patşa Malayı, Anıñ Apası, Yulbars Hem Başkalar (Padişahın Oğlu, Onun Ablası, Kaplan ve Diğerleri)"*¹²⁷ masalları örnek verilebilir.

Kazan-Tatar Türklerinin mitlerinde ejderha, birçok Türk boyundan farklı olarak çoğunlukla insan kılığındadır. Nitekim Kazan ve Tipter Tatarlarında kullanılan *"Âdem Ajdahası (Âdem Ejderhası)"* sözü, ejderhanın insan ile ilişkilendirildiğini gösterir. Mitolojik temelli bir inanışa göre, ateşli yılan kılığındaki bu ejderha, dul bir kadının ölen kocası kılığına girip karısıyla birlikte yaşamaya başlar. Bunun sonucunda ise, kadın hastalanarak ölür. Halkın, kocası olmayan bir kadının ölümünü ejderhadan bilmesinin altında da bu inanış yatar.¹²⁸

Türklerde eskiden *"bereket, refah, güç ve kuvvet"* simgesi olarak kabul edilen ejderhanın bu güzel anlamları zamanla yok olmuş ve bu varlık daha çok kötülüğü simgeler hâle gelmiştir.¹²⁹ Bu durum Kazan-Tatar Türklerinin mitlerinde de görülmekte; ejderhanın mitolojik sıfatlarını kaybederek basitleştiği, diğer hayvanlarla neredeyse aynı olduğu ve zamanla dev ile ejderhanın birbirine yakın varlıklar haline geldiği anlaşılmaktadır.¹³⁰

3. Yuha

Kazan-Tatar Türklerinin halk kültüründe ejderhanın bin yıl yaşadktan sonra Yuha'ya dönüştüğünü anlatan mitolojik anlatılara da rastlanır. Bu dönüşümü konu edinen bir mite göre Yuha; kara bulutlar tarafından uzak denizlere atılan ejderhaların, orada tek başlarına yaşayarak bin yaşına gelmeleri sonucunda ortaya çıkar.¹³¹ Yine, Yuha'yla ilgili olarak onun, kırk dokuz gün insan kılığında yaşadktan sonra, tekrar ejderhaya dönüştüğü söylenir. Bu süre zarfında Yuha, bir insanla evlenir. Evlenmesinin tek nedeni ise eşini yemektir. Çünkü eşini yiyemezse ejderhaya dönüşecektir; tabii bu süreçte bunu başaramaması nadir görülür.¹³² Yuha'nın ejderhadan en büyük farkı ise, insanlara her zaman zarar vermesidir.¹³³

Yuha, yılanın en güçlü hâli olarak birçok özelliklere sahiptir. Özellikle Kazan-Tatar Türklerinin inanışlarında Yuha, belli bir zamandan sonra çeşitli

¹²⁵ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 87.

¹²⁶ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 42-45 ve 402-410.

¹²⁷ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 174-190.

¹²⁸ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 88.

¹²⁹ Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 154-155.

¹³⁰ Tatar Türklerinin mitolojisinde devler ile ejderhalar; özellikle ortaya çıkışları, görünüşleri ve anlatılardaki işlevleri açısından birbirine yakın varlıklardır. Söz gelimi; dev, dev-peri, ejderha ve yılan kötü varlıklardan olup, bu varlıkların yaşadıkları yer, ölümler dünyasıdır. Bkz. Urmançı, *a.g.e.*, 2002, s. 48.

¹³¹ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 87-88; Lenar Ş. Camalitdinov, "Tılsımlı Ekiyetlerde Yılan Bélen Beylé Mifologik Obrazlar", *Borıngı Tatar Folklorı Meseleleré*, SSSR Fenner Akademiyesé, Kazan Filialı, Kazan 1984, s. 26.

¹³² Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 94.

¹³³ Beydili, *a.g.e.*, s. 622.

kılıklara girebilen kötü bir varlıktır. O, hem insan hem de hayvan suretine girebilir. Hayvan olarak sığır, köpek veya kedi kılığına girer. Köy halkı, köye yaramaz bir kedi girdiğinde Yuha olduğundan şüphelenip, onu kovalayana kadar eve girmez.¹³⁴ Yuha'nın bazen erkek bazen de güzel bir kız kılığına girdiği görülse de, bunlardan en yaygın olanı güzel bir kıza dönüşmesidir. Bu yeteneği sayesinde insanların arasında onlarla birlikte uzun süre yaşayabilir. Çoğunlukla güzel kız suretine girip erkekleri kendisine âşık eden Yuha, âşık ettiği erkeği kendisiyle evlenmeye mecbur bırakarak onu felakete sürükleyen hilekâr ve korkunç bir varlıktır.¹³⁵

Yuha ile ilgili anlatılanlara göre; kız kılığına giren Yuha, kendisinin Yuha yılanı olduğunu kocasından saklar. Bu sebeple bazen kocasına; saçlarını taradığında kendisine bakmaması, arkasından sıvazlamaması veya yakınlık kurduğunda yıkanmaması gibi yasaklar koyar. Yuha kızı, geceleri kocası uyuduktan sonra yılanı dönüşür ve nehir / göl kenarlarına gidip yıkandıktan sonra tekrar kocasının yanına döner. Halk arasında söylenen “*Yuhalanmak*” sözü “*çok nazlanmak, nazda ısrar etmek*” anlamına gelir. İsrarla nazlanan insanların bu tavırları Yuha kızın erkeğe koyduğu düşünülen nazlanma görünümüyle yasaklara benzetildiği için, bu insanlara “*Yuhalanma öyle!*” denir.¹³⁶ Bazı anlatılarda, Yuha kızın koyduğu yasaklara uymayan erkek, arkadan baktığında eşinin teninin olmadığını ve saçlarını tararken de başını gövdesinden ayırarak taradığını görür. Bu duruma çok şaşırın adam, böylece eşinin sıradan bir insan olmadığını anlar ve ondan kurtulmaya çalışır. Ancak bu, pek de mümkün değildir. Bundan sonra, o erkeğin yaşamı zorlaşır ve giderek cehenneme döner. Yuha kız, kocasını sevse bile onu günden güne zayıflatır. Yuha yılan olduğu ortaya çıkan kadın, kocasını sonunda ya boğar ya da yutar.¹³⁷ Güzel bir kıza dönüşerek bir insanla evlenen Yuha, ne kadar gerçeği kocasından gizlemeye çalışırsa çalışsın, bazı özellikleri onu ele verir. Söz gelimi, Yuha kızın ağzı o kadar kötü kokar ki, ağzından ölü kokusu gibi bir koku yayılır. Bunun yanında Yuha kızının göbek deliği yoktur ve Yuhalılar çok su içerler, öyle ki bir dakika bile susuz kalamazlar.¹³⁸ Bununla ilgili inanışa göre Yuha, doyacak kadar su içmediğinde ölür.¹³⁹ Yuha'nın söz konusu özellikleri “*Yarlı Yêgêt Bélen Yuha Yılan (Fakir Yiğit ile Yuha Yılan)*”¹⁴⁰ masalında görülmektedir. Masalda bir oğlan, su kenarında rastladığı çok güzel bir kızla evlenir. O günden sonra oğlan, günden güne kurumaya, sararmaya başlar. Bunu fark eden komşuları, eşinin Yuha olabileceğini ve onu sınaması gerektiğini; bunun için de göbek deliğine bakmasını, göbek deliği yoksa onun Yuha yılan olduğunu söylerler. Sonra da evde su bırakmamasını, kapıyı iyice kilitleyip

¹³⁴ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 93-95.

¹³⁵ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 93; Fatih Urmançı, *Tatar Mifologiyesé Éntsiklopédik Süzlék III*, Megarîf Neşriyatı, Kazan 2011, s. 193.

¹³⁶ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 94.

¹³⁷ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 94.

¹³⁸ Gıylmanov, *a.g.e.*, s. 94; Camalitdinov, *a.g.e.*, s. 33-34.

¹³⁹ Beydili, *a.g.e.*, s. 622.

¹⁴⁰ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 98-101.

uyumuş numarası yapmasını tembih ederler. Oğlan söylenenleri aynen yapar. Eşinin göbek deliğinin olmadığını fark edince, gece evdeki tüm suları boşaltır ve uyuyor numarası yapar. Gece uyanan kadın, evde su olmadığını görünce pencereleri yalamaya başlar. Dili o kadar uzundur ki, oğlan buna çok şaşırır. Sabah olduğunda olanları anlatırken Yuha, oğlanın belini öldürecek gibi sıkır. Yalvarmaya başlayan oğlan, kendisini öldürmezse bir daha bu konuyu açmayacağına söz verir. Bunun üzerine Yuha, öldürmekten vazgeçer. Oğlan, bu durumu uzakta yaşayan ablasına bir mektupla anlatır ve bu beladan nasıl kurtulacağını sorar. Bunun üzerine ablası, onları evine misafirlige davet eder. Kardeşini aşırı zayıflamış halde gören ablası, çok üzülür ve bir plan yapar. Onları önce güzelce ağırlar, sonra da kendileri için bir hamam hazırladığını ve oraya girip yıkanmalarını söyler. Oğlan, karısına hamama önceden girip suyu hazırlamasını, daha sonra kendisinin de geleceğini söyler. Yuha kadın hamama girince, demir kapıyı üstüne kapatıp kilitlerler. Hamam o kadar sıcaktır ki, kadın orada uzunca bir süre bağırır. Üç saat sonra hamamı açtıklarında Yuha'yı, dili ile kapının kolunu üç kez sarmış ve yılan suretine dönerek ölmüş halde bulurlar. O günden sonra oğlan, iyileşmeye başlar ve tekrar eski haline döner.¹⁴¹ Masalın sonunda sıcaktan ölen Yuha'nın, suretinin özüne yani yılanın dönüşümünü açıkça göstermesi bakımından ayrıca kıymetlidir.

Yuha'nın erkek kılığında görüldüğü anlatılar da mevcuttur. Yakışıklı bir erkeğe dönüşen Yuha'ya "Avcı (Avcı)"¹⁴² ve "Çéçék Külmek (Çiçek Gömlek)"¹⁴³ masalları örnek verilebilir. "Avcı (Avcı)" masalında, avcının ablası ve Yuha erkeği arkadaşlık ederler ve birlikte avcuyu öldürme planı yaparlar. Avcuyu öldürmeyi üç kez denerler ve üçüncüsünde başarılı olurlar. İlkinde zehirli su, ikincisinde zehirli yemek verirler. Her ikisinde de kahraman; köpeğin ilaçlı suyu ve yemeği dökmesiyle kurtulur. Üçüncüsünde ise kızgın hamama atıp öldürürler. Köpekler, su kenarına götürdükleri kahramanın yeniden dirilmesini sağlar. Avcı, dirildikten sonra ormandaki bir evde, ejderhanın kendisini yemesini bekleyen padişahın kızına rastlar ve ejderha ile savaşarak onu öldürür. Aynı şekilde padişahın iki kızını da ejderhadan kurtarır. Padişahın ortanca kızıyla evlenen kahraman, masalın sonunda ablasının başını kestirerek intikamını alır.¹⁴⁴ Ejderhanın Yuha'ya dönüşümünün açıkça görüldüğü anlatı ise "Çéçék Külmek (Çiçek Gömlek)" masalıdır. Bu masalda kahraman, padişahın üç kızını da yiyecek olan yedi, dokuz ve on iki başlı ejderhalar ile mücadele eder. Yedi ve dokuz başlı ejderhaların başlarını keserek onları öldürür ve padişahın kızlarını kurtarır. Sıra on iki başlı ejderhaya geldiğinde onun on bir başını keser. Ejderha, son kalan başının kesilmemesi için kahramana yalvarır. Çünkü hayatta kalmanın tek yolu son başıdır. Kahraman, son başı kesmeden bırakır. Yerin altına kapatılan ejderha, burada bir süre kalır ve

¹⁴¹ Yarmi - Gatina, *a.g.e.*, s. 98-101.

¹⁴² Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 55-60.

¹⁴³ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 402-410.

¹⁴⁴ Gatina - Yarmi, *a.g.e.*, s. 55-60.

sonra yakışıklı bir erkeğe dönüşür. Padişahın kızlarını kurtaran kahraman, padişahın en küçük kızıyla evlenir. Bu kız, bir gün ejderhayı görmek için yer altına indiğinde orada yakışıklı bir erkek görür. Ona âşık olan kız, kahramandan ayrılıp Yuha erkeği ile kahramanı öldürme planı yapar. Uzun uğraşlardan sonra kahramanı öldürürler. Masalın sonunda bir şekilde yeniden dirilmeyi başaran kahraman, Yuha'yı ve kızı öldürür.¹⁴⁵

Sonuç

Yılan, zaman zaman olumsuz yönleriyle yer alsa da halk inanışlarında yılanın genellikle olumlu anlamlar yüklediği görülür. Yılanın “koruyucu” olduğuna inanmanın kökleri, mitolojik hayat / dünya ağacını koruduğu inanişine dayanır. “Koruyucu” olduğuna inanılması; zamanla “sağlık”, “mutluluk”, “uğur” ve “bereket” anlamları kazanmasına vesile olmuştur. Yer-su kültü ile de ilişkilendirilen yılanın “suların iyesi” olarak kabul edilmesi yine “koruyucu” özelliğiyle ilişkilidir. Yılan genellikle sağlığı simgeler. “Yenilenme”, “yeniden canlanma”, “ölümsüzlük”, “gençlik” gibi anlamları da “sağlık” anlamıyla ilişkilidir. Azerbaycan’da yılan “ev iyesi” olarak kabul edilmektedir. Anadolu’da, her evin bir koruyucu yılanı bulunduğu inanılması da yılanın “ev iyesi” olduğu inancından kaynaklanmaktadır. “Ev iyesi”, “ev meleği”, “ev yılanı” gibi adlar verilen koruyucu yılanın, özellikle de ak renkli yılanın, atalar tarafından gönderildiğine inanılmaktadır. Koruyucu yılanın eve bereket, huzur, mutluluk ve uğur getireceği inanişi da Türk Dünyası’nda yaygındır. Koruyucu yılanın dokunulmaması, onun korkutulmaması veya öldürülmemesi, aksi takdirde uğursuzluk geleceği inanişi günümüzde de genel kabul görmektedir. Türk kültüründe ve kadim Türk inanışlarında yılan ve kam / şaman arasında sıkı bir bağlantı kurulmaktadır. Şamanın yer altı yolculuğunda, şamana yardım ettiği düşünülen yılan; şaman giysisinde, şaman başlığında ve şaman davulunda önemli bir figür olarak yer almaktadır.

Kazan-Tatar Türklerinin halk anlatılarında yılanın; “ak yılan” ve “kara yılan” olarak ikiye ayrıldığı ve anlatılarda ak yılanın daha sık rastlandığı görülür. Yılanların padişahı olarak yer altında hükümranlık süren ak yılanlar; gücün sembolü olduğu kadar kahramanın sınavları geçmesinde onların en büyük yardımcısıdır. Nitekim “yardımcı yılan” türleri, anlatılarda en çok karşılaşılan yılanlardır.

Kazan-Tatar Türklerinin mitolojisinde ve düşünce dünyasında, yılanın yüceltilmesi ve olumlu bir varlık olarak görülmesi belirgin olsa da, yılanın olumsuz sıfatlar da yüklenmiştir. Olumsuz sıfatların yüklendiği anlatılarda, kahramanın azılı bir düşmanı olan yılan, kız kaçıran ya da bir kızı kendisine kurban olarak ister. Bunun yanında bazı anlatılarda da dev’i koruyarak ona bekçilik yaptığı görülür. Yüklenen bu sıfatlara bakıldığında yılanların, işlevleri bakımından “yardımcı yılan”, “bekçi yılan” ve “kız isteyen yılan” olmak üzere üçe ayrıldıkları söylenebilir.

Nitelikleri bakımından “iyi” ve “kötü” olarak ikiye ayrılan yılanlar; şifa verme, olağanüstü güç kazandırma, yardım etme, kahramana hediyeler verme ve

¹⁴⁵ Gatina - Yarmi, a.g.e., s. 402-410.

ölümden kurtarma gibi özellikleri açısından "iyi"; dev'i koruma, kız kaçırma, kurban olarak kendine bir kız isteme, insanları korkutma ve kahramana düşmanlık yapma gibi özellikleri açısından da "kötü" niteliktedir.

Kazan-Tatar Türklerinin gelenekli anlatılarına göre yılan, yaşadığı süre boyunca güç kazanan bir varlıktır. Bu anlamda yılanın en güçlü olduğu dönemi Yuha iken, en zayıf olduğu dönemi ise Heyat'tır. Söz gelimi, bir insanı Heyat yılanı soksa insan ölmez. Kişinin bu yılandan kurtulması için onu öldürmesi; zehrenden kurtulması için de gövdesinden ayırdığı başını kazanda kaynatarak içmesi gerektiğine inanılır. Şayet yılan bulunmazsa, hastanın iyileşmesi için yılanın soktuğu yere birkaç damla at terinin damlatılması, sonra da tere tuz katılarak ekşimiş sütle karıştırılıp, bu karışımın hastaya içirilmesi gerekmektedir. Bir insanı Efgiy yılanı soktuğunda ise, tedavi edilse bile o insan tam anlamıyla iyileşemez, hatta bünyesi zayıfsa ölebilir. Zayıf / sıksa bir insan öldüğünde, halk arasında, "Efgiy sokmuş" denmesinin sebebi de bu inanıştır.¹⁴⁶

Yılanın yüz yıl yaşadıkdan sonraki hâli olan ejderha, Kazan-Tatar Türklerinin anlatılarında genelde yılan şeklinde görülmektedir. Aynı zamanda ekseriyetle çok başlı olmakla birlikte, sulak alanlarda yaşayan ejderha, ağzından ateş çıkarır ve öldürülmesi çok da kolay değildir. Çünkü ejderhanın kendisi ölse bile kalan uzuvlarından yine dirileceğine inanılır. İşlevi bakımından "padişah kızlarını kaçıran", "su kenarından geçenleri yakalamaya çalışan" ve "suyun sahibi/yöneticisi" olan ejderha, kahramanın çokça mücadele ettiği kötü bir varlıktır.

Yılanın son evresi olan Yuha ise, ejderhanın bin yıl yaşadıkdan sonraki hâlidir. O, artık istediği kılığa girebilen çok güçlü bir varlıktır. Yılan ve ejderhaya kıyasla en tehlikelisi "Yuha"ya dönüşen yılandır. Çünkü dışarıdan bakıldığında ne olduğu anlaşılan "yılan" ve "ejderha"nın aksine, "Yuha" dışarıdan bakınca ne olduğu anlaşılabilen bir varlık değildir. "Yuha", genelde insanlar arasında kadın veya erkek kılığında yaşan ve hatta onlarla evlilik yaptığına inanılan insan görünümüne bir varlıktır. "Yuha"nın evlendiği insanı zamanla zayıflatan, sırrı ifşa olunca eşini öldürmeye çalışan ya da eşiyile birlikte kahramanı öldürmeye çalışan korkunç bir varlık olduğuna da inanılır.

Kaynaklar

- AKBABA, Canan: *Dünya Mitlerinde Yılan*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE YLT, Eskişehir 2016.
- AKBABA, Canan - SİVRİ, Medine: "Dünya Mitlerinde Yılan", *Folklor/Edebiyat*, Cilt: 24, Sayı: 96, Lefkoşa 2018.
- ATNÜR, Gülhan: *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, Atatürk Üniversitesi SBE DKT, Erzurum 2002.
- BALIKÇI, Şakire: "Şahmeran Efsanesi ve Yılan Tılsımlarının Psikanalitik Açından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Folklor Akademisi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2018.
- BAŞAR, Zeki: *Halk Hekimliğinde ve Tıp Tarihinde Yılan*, Ankara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Yay., Kalite Matbaası, Ankara 1978.
- BAYAT, Fuzuli: *Türk Mitolojik Sistemi 1 (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, Cilt: 1, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2011.
- _____: *Türk Mitolojik Sistemi 2 (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji)*, Cilt: 2, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2012.
- BEYDİLİ, Celal: *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yay., Ankara 2005.
- BIRAY, Nergis: "Terim Dünyamızda Yılan: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımından", *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, İstanbul 2013.
- _____: "Söz Varlığımızda Yılan", *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, İstanbul 2014.
- BORATAV, Pertev Naali: *Türk Mitolojisi (Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi)*, Çev. Recep Özbay, Bilge-Su Yay., Ankara 2012.

¹⁴⁶ Gıylmanov, a.g.e., s. 94.

- CAMALİTDİN, Lenar: *Tatar Halk Ekiyetleri: Tılsımlı Ekiyetler*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1994.
- CAMALİTDİNOV, Lenar S.: "Tılsımlı Ekiyetlerde Yılan Belen Beyle Mifolojik Öbrazlar", *Borıngı Tatar Folklorı Meseleleri*, SSSR Fenner Akademiyesi, Kazan Filiali, Kazan 1984.
- CAMPBELL, Joseph: *Batı Mitolojisi, Tanrı'nın Maskeleri*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- CEYLAN, Nezahat: "Yağlıca Kalesi'nde Yılan Figürü ve Türklerde Yılan Simgesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 39, Konya 2016.
- ÇETİN, Çulpan Z.: *Tatar Türklerinin Gelenekleri ve Görenekləri*, Karadeniz Dergisi Yay., Ankara 2009.
- CORUHLU, Yaşar: "Türk Sanatında Görülen Yılan Tasvirlerinin Sembolizmi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 96, İstanbul 1994.
- _____ : *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2011.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür: "Uygur Metinlerinde Yılan", *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 3, Ankara 2014.
- DURBİLMEZ, Bayram: *Gelenekli Türk Anlatıları 1*, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2017.
- _____ : *Türk Dünyası Kültürü 1*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2018.
- _____ : *Türk Dünyası Kültürü 2*, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2019.
- EHMETOVA, Flora - URMANCI, Fatih: *Tatar Eposı Dastannar*, Rannur Neşriyatı, Kazan 2004.
- EKİCİ, Metin: *Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2019.
- ELİADE, Mircea: *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- ERDEN, Canan: *Dünya Mitlerinde Yılan*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, YLT, 2016.
- ERGÜN, Metin: "Şaman/Kam ve Yılan", *Yılan Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yay., İstanbul 2014.
- GATİNA, Halide - YARMİ, Hemit: *Tatar Halk İcatı, Ekiyetler (İkençe Kitap)*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1978.
- GEDİK, Seda: *Anadolu Sahası Masal ve Efsanelerinde Yılan-Şahmaran*, Ege Üniversitesi SBE, DKT, İzmir 2019.
- GIYLECİTDİNOV, Selim: *Tatar Halk Rivayetleri Hem Légendaları*, Rannur Kitap Neşriyatı, Kazan 2000.
- GIYLMANOV, Galimcan: *Tatar Mifları I, Bérénçe Kitap*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996.
- _____ : *Tatar Mifları II, İkénçe Kitap*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1999.
- GÜLEGÜL, Gülşah: *Türk Folklorunda Yılan*, Gazi Üniversitesi SBE, YLT, Ankara 2012.
- GÜLTEPE, Necati: *Türk Mitolojisi -Yeni Araştırmalar Işığında-*, Resse Yay., İstanbul 2014.
- İNAN, Abdulkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yay., Ankara 2013.
- KARA, Burcu: *Mitoloji ve Toplumsal Cinsiyet: Şahmeran Miti*, İstanbul Üniversitesi SBE, YLT, İstanbul 2019.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir: *Dokuzbaşlı Ejderha*, Tan Matbaası, İstanbul 1953.
- KUNOS, Ignacz: *Yedi Başlı Ejderha ve Başka Masallar*, İnkilâp ve Aka Kitabevi, İstanbul 1970.
- MACKENZIE, Donald A.: *Çin ve Japon Mitolojisi*, Çev. Koray Akten, İmge Kitabevi, Ankara 1996.
- NASKALI, Emine Gürsoy: *Yılan Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2014.
- OROZOBAEV, Mayrambek: "Kırgız Halk İnancı ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Cilt: 1, Ankara 2012.
- ÖGEL, Bahaeddin: *Türk Mitolojisi II*, TTK Basımevi, Ankara 2010.
- _____ : *Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, TTK Basımevi, Ankara 2014.
- PALA, İskender: *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- ROUX, Jean-Paul: *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilge Su Yayıncılık, Ankara 2012.
- SEYİDOĞLU, Bilge: "Kültürel Bir Sembol: Yılan", *Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara 1998.
- ŞENSILAY, Eser: *Türk İkonografisinde Ejderha Figürü ve Seramik Yorumları*, Hacettepe Üniversitesi SBE, YLT, Ankara 2006.
- ŞİMŞEK, Esmâ: "Türk Halk Kültüründe Yılan ve Bu Bağlamda Yılan Kale'ye Dair Anlatımların Değerlendirilmesi", *Ceyhan Belediyesi, I. Tarih Kültür Ekonomi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ceyhan-Adana 2006.
- TEKİN, Fatma: *Kazan Tatarlarının Halk Anlatımlarında Mitolojik Unsurlar*, Erciyes Üniversitesi SBE DKT, Kayseri 2019.
- TOKYÜREK, Hacer: "Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 26, Sayı: 1, İstanbul 2016.
- URAZ, Murat: *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay., İstanbul 1992.
- URMANCI, Fatih: "Ak Yılan Hem Yılanlar", *Folklor Télé-Şigriyet Télé*, Fikér Neşriyatı, Kazan 2001.
- _____ : *Tatar Halk İcatı*, Megarîf Neşriyatı, Kazan 2002.
- _____ : *Tatar Destanları I*, Türkiye Türkçesine Akt. Vedat Kartalcık - Caner Kerimoğlu, TDK Yay., Ankara 2007.
- _____ : *Tatar Mifologiyesi Éntsiklopédik Süzlék II*, Megarîf Neşriyatı, Kazan 2009.
- _____ : *Tatar Mifologiyesi Éntsiklopédik Süzlék III*, Megarîf Neşriyatı, Kazan 2011.
- ÜLKÜ, Candan: *Ejderhanın Motif Olarak Gelişimi ve Osmanlı Sanatında Kullanımı (1453-1600)*, İstanbul Üniversitesi SBE, DKT, İstanbul 1995.
- YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz: "Bir Arketip Olarak Yılan", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 13, Ankara 2018.
- YILAR, Ömer: *Yemliha'dan Camasname'ye Lokman Hekim'den Günümüze Şahmaran (Metinler Arası Çözümlemeler)*, Pegem Akademi, Ankara 2016.
- YÖNDEMİLİ, Fuat: *Hayat Ağacı, Ejder, Yılan*, Nüve Kültür Merkezi Yay., İstanbul 2006.
- YARMİ, Hemit - GATİNA, Halide: *Tatar Halk Ekiyetleri*, Rannur Neşriyatı, Kazan 1999.